

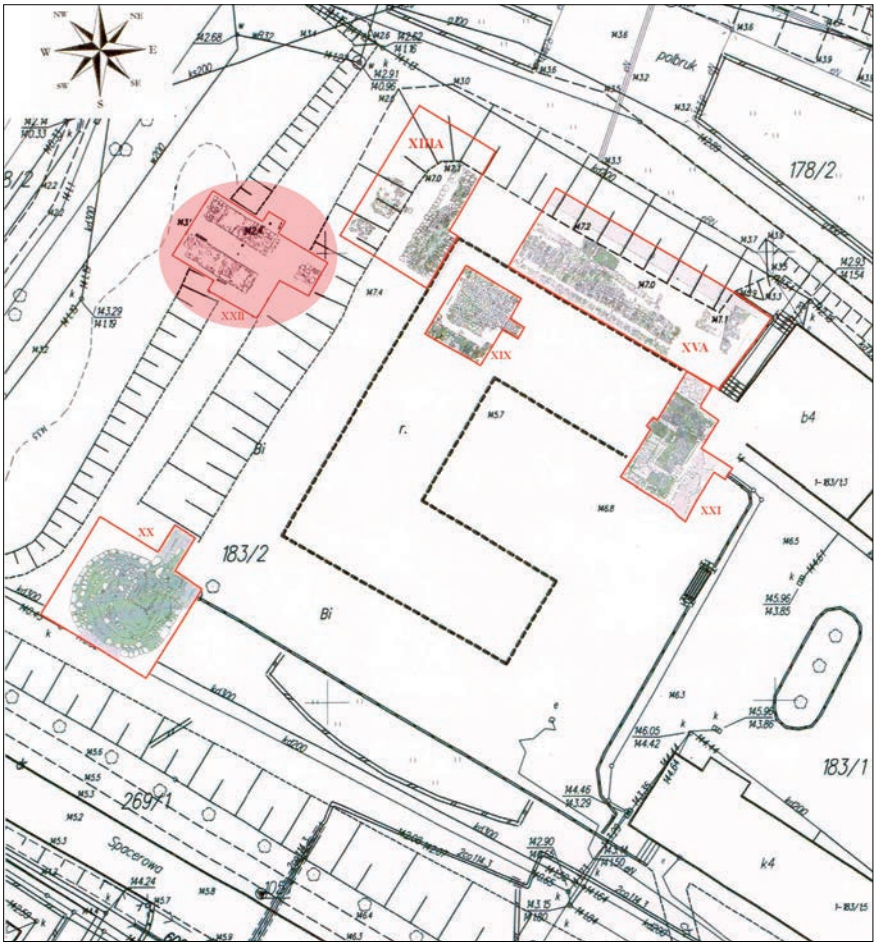
Adam Mackiewicz

BADANIA ARCHEOLOGICZNE
NA TERENIE ZAMKU KRZYŻACKIEGO W SZCZYTNIE W LATACH 2019–2021 Z UWZGLĘDNIENIEM REJONU DOMNIEMANEGO GDANISKA

Tekst jest formą komunikatu z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie zamku krzyżackiego w Szczytnie w latach 2019–2021. Prace dotyczyły nawarstwień stratygraficznych i reliktów architektonicznych odsłoniętych na terenie zamku i w rejonie domniemanego gdaniska.

W związku z pracami konserwatorsko-rewitalizacyjnymi ruin zamku krzyżackiego w Szczytnie w dniach od 20 maja 2019 do 9 kwietnia 2021 roku przeprowadzono badania i nadzory archeologiczne (ilustr. 1) w ramach projektu „Zamek krzyżacki w Szczytnie – nowy produkt turystyczny na mapie województwa warmińsko-mazurskiego". Badania wykonano w obrębie wykopów oznaczonych numerami: XIII A; XV A; XIX; XX; XXI i XXII (ilustr. 1). Objęły one swoim zasięgiem wszystkie cztery skrzydła, dziedziniec zamkowy, teren międzymurza po północno-wschodniej, północno-zachodniej i południowo-zachodniej stronie zamku, obszar murów obronnych oraz terenów przyległych do murów obronnych zamku od strony północno-wschodniej i północno-zachodniej.

Celem badań archeologicznych było przede wszystkim pełne rozpoznanie północno-wschodniego międzymurza (wykop XV A) i narożnika północnego międzymurza (wykop XIII A), północnego narożnika (wykop XIX) skrzydła północno-zachodniego zamku (lokalizacja miejsca pod windę) oraz baszty w na-

1. Szczytno, st. I (zamek). Fragment planu w skali 1:500 z naniesionymi wykopami z lat 2019–2021. Opracowanie Magdalena Bury. Archiwum Adama Mackiewicza.

rożniku zachodnim (wykop XX). Ponadto w wyniku prowadzenia nadzoru archeologicznego oraz zgłoszeń dokonanych przez prowadzących nadzór poinformowano Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (dalej: W-MWKZ) w Olsztynie o nowych okolicznościach, zaszła więc konieczność wykonania dodatkowych badań (wykop XXI) przy południowo-wschodniej ścianie skrzydła północno-wschodniego (od strony obecnego budynku urzędu miasta) i w północno-zachodniej części terenu objętego inwestycją, czyli na północny zachód od domniemanego gdaniska (wykop XXII).

Główny powód tych działań to odsłonięcie reliktów archeologiczno-architektonicznych piwnic zamkowych (wykop XIX i XXI), odsłonięcie i eksploracja baszty narożnej w zachodniej części murów obronnych (wykop XX), uchwycenie poziomów użytkowych i stratygraficznych międzymurza północno-wschod-

niego (ilustr. 2) wraz z eksploracją nawarstwień stratygraficznych związanych z osadnictwem pradziejowym sięgającym okresu mezolitu (8000 do 4000 lat p.n.e.), neolitu (4000 do ca 1700 roku p.n.e.), epoki brązu (1700/1600 rok p.n.e. do 500 roku p.n.e.) wczesnej epoki żelaza (500 rok p.n.e. do przełomu er), okresu wpływów rzymskich (I – druga połowa IV wieku n.e.), okresu wędrówek ludów (koniec IV wieku n.e. – koniec VI w. n.e.)[1], wczesnośredniowiecznym (VII – pierwsza połowa XIII wieku[2]) i późnośredniowiecznym, a także wczesnonowożytnym i nowożytnym[3], uchwycenie poziomów posadowienia murów fundamentowych skrzydła północnowschodniego oraz zadokumentowanie nawarstwień kulturowych.

W trakcie prowadzenia badań i nadzorów wytyczono i wykonano oraz zadokumentowano rysunkowo i fotograficznie 6 wykopów zarówno zgodnie z programem badań archeologicznych, jak też dodatkowych na skutek odkryć dokonanych w trakcie prowadzenia nadzoru archeologicznego. Były to odpowiednio wykopy:

XIII A – o wymiarach ca 11 x 17 m, wykonywany od 3 czerwca do 19 lipca 2019 roku;

XV A – o wymiarach 11 x 28 m, wykonywany od 20 maja do 14 sierpnia 2019 roku;

XIX – o wymiarach ca 7,5 x 9 m, wykonywany od 19 sierpnia do 30 września 2019 roku;

XX – o wymiarach ca 13 x 15 m, wykonywany od 3 do 23 października 2019 roku;

XXI – w kształcie nieregularnego wieloboku i wymiarach ca 4 x 3 x 4 x 4 x 9 x 10 x 16 m, wykonywany z przerwami od 4 lipca 2019 do 8 sierpnia 2020 roku;

XXII – o wymiarach ca 10,5 x 19 m, wykonywany od 9 do 26 marca 2021 roku.

1 J. Okulicz, *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich na zlec. Polskiej Akademii Nauk, 1973.

2 K. Jażdżewski, *Okresy w archeologii*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich, encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, red. G. Labuda, Z. Stieber, t. III, cz. II N–O, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968, ss. 468–470.

3 Posługujemy się tutaj pojęciami chronologicznymi, które wymagają kilku słów wyjaśnienia. Mianowicie określenie nawarstwienia (bądź zabytki) 'nowożytne', jak dotąd w ogólnym ujęciu obejmowały okres od końca XV do końca XIX w. W ramach tego pojęcia autor wydziela natomiast poszczególne podokresy chronologiczne. I tak określenie 'wczesnonowożytny' obejmuje okres od końca XV do końca XVI w. W sporadycznych wypadkach określenie to może dotyczyć początku XVII w. Natomiast mianem 'późnonowożytny' objęto okres od początku do końca XIX w. Mówiąc o nawarstwieniach lub też zabytkach współczesnych, mam na myśli okres od początku XX w. do czasów obecnych. Uwzględniając powyższe podziały, okres obejmujący swym zasięgiem wieki od początku XVII do końca XVIII nazywać będę 'nowożytnym'. Jeżeli chodzi o późne średniowiecze, to w przypadku Polski północno-wschodniej mianem tym obejmuję okres od drugiej połowy XIII do końca XV w. W niektórych przypadkach możliwe jest używanie tego określenia w odniesieniu do pierwszych dziesięcioleci wieku XVI (aż do jego połowy), a konkretnie na obszarach, gdzie wcześniej nie rozwinęły się ośrodki miejskie, przynajmniej takie kryterium przyjąłem w odniesieniu do Polski północno-wschodniej (w skali europejskiej schyłek późnego średniowiecza w zależności od regionu wiąże się bądź z rokiem 1453 – zdobycie Konstantynopola przez Turków – bądź z datą dotarcia Kolumba do wybrzeży Ameryki, a więc z rokiem 1492 bądź też z 1517 (wystąpieniem Marcina Lutra).

2. Szczytno, st. I. Międzymurze północno-wschodnie (wykopy XIII, XIII A; XV i XV A) z reliktami architektonicznymi i brukiem. Fot. Kamil Surdykowski. Opracowanie Iwona Zduńska. Archiwum Adama Mackiewicza.

Podczas powyższych badań zweryfikowano około 10,85 ara terenu objętego inwestycją. W sumie biorąc pod uwagę badania sondażowe wykonane w 2016 roku (153,5 m^2)[4] i 2018 roku (585,73 m^2)[5], wykonawca prac archeologicznych w obrębie zamku krzyżackiego w Szczytnie, firma Archeo-Adam, przebadał archeologicznie powierzchnię około 1824,73 m^2, a więc ponad 18 arów (18,25 ara). Podkreślić należy, iż podobną powierzchnię sprawdzono podczas badań wykonanych przed rewitalizacją ruin zamku biskupów chełmińskich w Lubawie, gdzie przeanalizowano w sumie powierzchnię około 18,60 ara[6].

Przedstawiona numeracja wykopów była podyktowana wcześniejszymi badaniami wykonanymi w latach poprzednich, czyli w 1969–1972 przez PKZ w Warszawie (wykopy I – VIII); w 1984 roku przez Mirosława J. Hoffmana na międzymurzu południowo-zachodnim (wykopy IX–X), w 2016 roku (wykopy XI

4 M. Bury, A, Mackiewicz, Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych przeprowadzonych w Szczytnie na terenie ruin zamku krzyżackiego, st. I, wykopy: XI oraz XII, mps, Olsztyn 2016, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie [dalej: arch. WUOZ, Olsztyn]. Badania prowadzono od 11 lipca do 16 sierpnia 2016 r.

5 M. Bury, A. Mackiewicz, J. Szymonik-Polak, Opracowanie wyników sondażowo-rozpoznawczych badań archeologicznych przeprowadzonych w Szczytnie na terenie ruin zamku krzyżackiego, st. I, wykopy: XIII, XIV, XV, XVI, XVII oraz XVIII, t. I–II, mps, Olsztyn 2018, arch. WUOZ, Olsztyn. Prace terenowe prowadzono od 9 kwietnia do 16 lipca 2018 r.

6 B. Kaczyński, A. Mackiewicz, Sprawozdanie z badań archeologicznych południowego, wschodniego fragmentu północnego skrzydła, przedbramia, parchamu oraz drogi dojazdowej zamku biskupów chełmińskich w Lubawie, st. II (AZP 30–54/42), wykopy XIII A – XV A, XVI – XXIV, pow. iławski, woj. warmińsko-mazurskie, mps, Olsztyn 2016, arch. WUOZ, Olsztyn.

i XII) oraz 2018 roku (wykopy XIII–XVIII) przez firmę Archeo-Adam. Ponieważ 2 wykopy stanowiły kontynuację wykopów wykonanych w 2018 roku, czyli XIII i XV, nie nadawano im nowej numeracji, utrzymano jedynie te same numery, dodając duże litery A.

Wykop XIII A wytyczono i wykonano przy północnym narożniku międzymurza. Miał kształt zbliżony do prostokąta o wymiarach 11 x 17 m. Doprowadzono go do głębokości ca 6,20 m od powierzchni terenu w chwili prowadzenia badań. W jego obrębie uchwycono między innymi bruk kamienny z XVIII wieku, fragmenty fundamentów zabudowy gospodarczej oraz prawdopodobnie ceglane podwaliny pieców. Wystąpiła tu także warstwa kulturowa, którą można wiązać z okresem wędrówek ludów i początkowymi fazami wczesnego średniowiecza, a także materiały zabytkowe związane z wczesną epoką żelaza i okresem wpływów rzymskich.

Wykop XV A wytyczono i wykonano na międzymurzu północno-wschodnim. Miał kształt prostokąta i wymiary 11 x 28 m, głębokość dochodziła do 5,20 m od powierzchni terenu w chwili prowadzenia badań archeologicznych. W jego obrębie uchwycono przede wszystkim zachowany strop muru obwodowego zamku, poziom posadowienia ściany północno-wschodniej skrzydła północno-wschodniego zamku, a także relikty zabudowy gospodarczej, którą można datować na XVII-XVIII wiek, oraz bruk kamienny poziomu użytkowego datowanego na XVIII wiek. Poniżej wystąpiły warstwy kulturowe związane z okresem późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności, a pod nimi pradziejowe obiekty archeologiczne i warstwa kulturowa, które w większości przypadków można wiązać z okresem wędrówek ludów i początkowymi fazami wczesnego średniowiecza (grupa olsztyńska kultury zachodniobałtyjskiej, czyli protoplasta plemion pruskich). Okres ten datuje się na VI do VIII wieku. Podkreślić jednak należy, iż dzięki przesianiu całej zawartości warstwy kulturowej pozyskano także materiał zabytkowy związany z wcześniejszym osadnictwem, a więc zarówno mezolitycznym, neolitycznym i epoki brązu, w postaci dużej liczby przedmiotów krzemiennych i ceramiki. Z ciekawszych zabytków z okresów pradziejowych można wymienić haczyki do połowu ryb, zapinki (fibule) do spinania ubiorów czy też fragmenty pierścionka wielozwojowego i wiele innych. W obrębie tego wykopu odsłonięto i zadokumentowano także 34 obiekty archeologiczne o pradziejowej chronologii, poza grupą olsztyńską związanej z okresem wczesnożelaznym i wpływów rzymskich.

Wykop XIX wytyczono i wykonano w północnym narożniku skrzydła północno-zachodniego. Miał kształt zbliżony do prostokąta i wymiary 7,5 x 9 m oraz głębokość ca 4,5 m poniżej poziomu terenu w momencie prowadzenia badań. Wykop ten założono w miejscu, w którym zaplanowano wykonanie

szybu windy. W jego obrębie uchwycono ścianę działową pomieszczenia piwnicznego, fragmenty pach sklepień kolebkowych oraz przejścia do pomieszczenia piwnicznego skrzydła północno-wschodniego. Średniowieczny poziom użytkowy stanowił tu bruk kamienny. Powyżej uchwycono jednolite zasypisko w postaci gruzu ceglanego i ceglano-wapiennego z niewielką ilością ceramicznego materiału zabytkowego o późnonowożytnej i współczesnej proweniencji. Materiał średniowieczny zalegał jedynie bezpośrednio nad brukiem i poniżej.

Wykop XX wytyczono i wykonano w narożniku zachodnim murów obronnych zamku. Miał kształt zbliżony do prostokąta i wymiary 13 x 15 m. Głębokość wykopu dochodziła do ca 4 m. Założono go w miejscu baszty okrągłej. Odsłonięto tu i zadokumentowano całe zachowane relikty baszty. Przy okazji okazało się, iż basztę w całości wykonano z kamienia i gruzu ceglanego spojonego zaprawą wapienną i pomimo dużej średnicy osiągającej 10 m brak wewnątrz powierzchni kubaturowej, ponieważ w całości jest wypełniona materiałem budowlanym. Być może jej funkcja sprowadzała się do wzmocnienia murów obwodowych narożnika zachodniego założenia zamkowego ze względu na podmokły grunt. Wydaje się jednak, iż była to po prostu platforma dla dział armatnich.

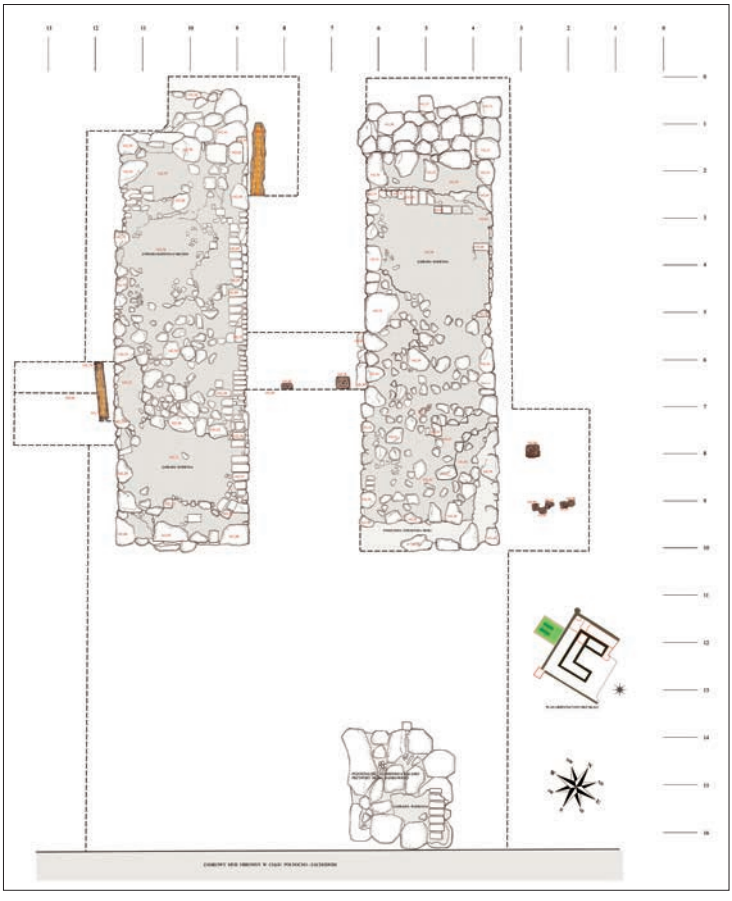

3. Szczytno, st. I, wykop XXI. Widok ogólny wykopu z lotu ptaka z widocznymi pomieszczeniami piwnicznymi i klatką schodową. Fot. Kamil Surdykowski. Archiwum Adama Mackiewicza.

Wykop XXI wytyczono i wykonano w narożniku wschodnim kompleksu zamkowego, a konkretnie przy południowo-wschodniej ścianie skrzydła północno-wschodniego (ilustr. 3). Miał kształt nieregularnego wieloboku o wymiarach ca 4 x 3 x 4 x 4 x 9 x 10 x 16 m (ca 122 m^2). Odsłonięto tu trzy pomieszczenia

piwniczne i klatkę schodową, średniowieczny poziom użytkowy w postaci bruku kamiennego, a także przejście w ścianie południowo-wschodniej skrzydła północno-wschodniego do pomieszczeń piwnicznych w części północno-zachodniej skrzydła. Wykop ten doprowadzono do głębokości ca 4 m od powierzchni terenu w momencie wykonywania badań.

Wykop XXII wytyczono i wykonano w części północno-zachodniej kompleksu zamkowego, na styku z północno-zachodnim ciągiem murów obronnych i na wysokości domniemanego gdaniska, oraz na osi północny zachód–południowy wschód. Miał kształt zbliżony do prostokąta i wymiary ca 10,5 x 19 m (199,50 m^2). Doprowadzono go do maksymalnej głębokości dochodzącej do 3,5 m od powierzchni terenu przed przystąpieniem do badań. W ich wyniku odsłonięto i zadokumentowano dwie bardzo duże podwaliny fundamentowe (Ilustr. 4; ilustr. 5) wykonane z kamienia i cegieł spojonych zaprawą wapienną. Znajdowały się one w odległości ca 6 m od północno-zachodniej linii murów obronnych zamku i ca 17 m od samego głównego skrzydła zamkowego.

4. Szczytno, st. I, Wykop XXII. Rzut reliktów architektonicznych domniemanego gdaniska. Rysunek i opracowanie Magdalena Bury. Archiwum Adama Mackiewicza.

5. Szczytno, st. I, wykop XXII. Relikty fundamentów żurawia lub innego urządzenia do transportu towarów z barek lub łodzi, w trakcie badań archeologicznych. Ujęcie z góry od strony południowo-wschodniej. Fot. Adam Mackiewicz. Archiwum Adama Mackiewicza.

6. Szczytno, st. I, wykop XXII. Relikty fundamentów żurawia lub innego urządzenia do transportu towarów z barek lub łodzi w trakcie badań archeologicznych. Widok na element południowo-zachodni z odsadzką ceglaną. Ujęcie z od strony północno-wschodniej. Fot. Magdalena Bury. Archiwum Adama Mackiewicza.

Obie miały wymiary ca 9,6 m długości x 2,8 m szerokości. Posadowiono je na osi północny zachód–południowy wschód, równolegle względem siebie w odległości ca 2,5 m. Ich uchwycona zachowana maksymalna wysokość wynosi 2,4 m. Podkreślić jednak należy, iż ze względu na silnie podsiąkającą wodę oraz ograniczone środki finansowe posadowienia reliktów nie udało się uchwycić. Wykraczało to już poza zakres prowadzonej inwestycji. W fundamencie południowo-zachodnim i przy skraju wewnętrznym uchwycono ponadto rolkę ceglaną oraz duży fragment ceglanej odsadzki (ilustr. 6) o szerokości 0,10 m, stanowiącej prawdopodobnie pozostałość po jakiejś konstrukcji drewnianej.

W świetle dokonanych odkryć należałoby się zastanowić, czy mamy tu rzeczywiście do czynienia z reliktami związanymi z gdaniskiem, czy też innym ich przeznaczeniem. Nie można wykluczyć, iż jest to miejsce, w którym mogły cumować łodzie lub barki z budulcem do wznoszenia zamku oraz innymi towarami. Być może w tym miejscu znajdował się na przykład żuraw lub inny rodzaj dźwigu służący do rozładunku. Zważywszy na fakt, iż tereny wokół wzgórza zamkowego w okresie średniowiecznym były zapewne w większości przypadków podmokłe i z całą pewnością utrudniały transport ciężkich materiałów (przede wszystkim kamieni), takiej ewentualności nie można wykluczyć. Również materiał zabytkowy w postaci fragmentów ceramiki i przedmiotów metalowych, pozyskany z warstw spągowych, o bardzo wczesnej chronologii (połowa XIV wieku), zdaje się potwierdzać taką interpretację. Z warstw zasypowo-użytkowych pozyskano także dwie monety z XV wieku. Były to:[7]

> 1. Szeląg krzyżacki, emisja Pawła von Rusdorfa (1422–1441). Fałszerstwo z epoki? Awers: tarcza wielkiego mistrza z długim krzyżem, w otoku napis MAGS-T o PA-VLV o S PRI(M). Rewers: tarcza krzyżacka z długim krzyżem, w otoku napis MONE-TA DN-ORVM PRVC. Moneta wybita z miedzi posrebrzanej udaje dobry szeląg o wysokiej zawartości srebra, na co miały wskazywać tarcze z długim krzyżem. Oznakowanie tarczą i długim krzyżem sięgającym krawędzi monety zostało wprowadzone przez Michała Kuchmeistera w wyniku ogłoszonej w lipcu 1416 roku reformy monetarnej, aby uzdrowić zdewaluowane w wyniku wojen emisje monetarne. Długi krzyż miał odróżniać nowe monety o wyższej zawartości srebra od „złych" szelągów. Ustalenia reformy dotyczące zawartości kruszcu były kontynuowane przez następcę Kuchmeistera Pawła von Rusdorfa[8].

7 Monety zidentyfikowała Iwona Zduńska.

8 B. Paszkiewicz, *Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009, ss. 234–235.

2. Szeląg krzyżacki, emisja Jana von Tieffena (1489–1497). Moneta srebrna. Awers: tarcza wielkiego mistrza z krzyżem, na przedłużeniach ramion krzyża lilie, napis w otoku: MA – GIS – IOh – ISP. Rewers: tarcza zakonna w polu otoczonym perełkowaniem, u góry legendy trójliść i napis MONETA DNORVM P.

Niewykluczone, iż w późniejszym okresie (po zakończeniu wznoszenia zamku) rejon ten mógł także służyć jako gdanisko. Trzeba wszakże podkreślić, że w najbliższej okolicy, a konkretnie bezpośrednio przy odsłoniętych reliktach (zwłaszcza pomiędzy podwalinami), jak również przy północno-zachodniej ścianie muru obwodowego zamku, gdzie według Joanny Wańkowskiej-Sobiesiak miała znajdować się wieża gdaniskowa[9], nie stwierdzono obecności zlasowanych fekaliów. Być może wieża ustępowa była wysunięta jeszcze bardziej w kierunku północno-zachodnim, a więc w stronę Jeziora Domowego Dużego. Potwierdzenie takiej interpretacji lub jej wykluczenie wymagałoby jednakże przeprowadzenia dalszych badań archeologicznych, które w tym przypadku wykraczałyby już poza zakres prowadzonych prac inwestycyjnych.

Adam Mackiewicz

Adam Mackiewicz, *ukończył archeologię na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Archeolog i konserwator zabytków archeologicznych. Właściciel firmy Archeo-Adam od trzydziestu lat zajmującej się badaniami archeologicznymi przede wszystkim miast i fortyfikacji obronnych głównie na terenie Warmii i Mazur.*

9 J. Wańkowska-Sobiesiak, *Zamek w Szczytnie – relikty danskeru*, Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski, Olsztyn 2020, r. 12, ss. 8–21.